



KS. JAN WALKUSZ* – LUBLIN

[Recenzja]: Krzysztof Rafał Prokop, *Gnieźnieńscy wikariusze in pontificalibus, sufragani i biskupi pomocniczy. Szkice biograficzne*, Gniezno-Kraków 2012, ss. 317, ISBN 978-83-6180-657-8

Wprowadzicie prace leksykograficzne, w tym terytorialnie, przedmiotowo i personalnie określone słowniki biograficzne, mają już swoją utwierdzoną pozycję w historiografii polskiej, niemniej pojawiające się wciąż nowe inicjatywy stanowią kapitalne dopełnienie procesu badawczego. Na dobrą sprawę nie sposób przecenić tego typu przedsięwzięć, albowiem wszelkiego rodzaju leksykony i słowniki zawierające w istocie dość jednorodny materiał faktograficzny, odnoszący się do ściśle określonej osoby (grupy społecznej) bądź zjawiska, niepomnie ułatwiają prace, zwłaszcza o charakterze syntetycznym. W takich też kategoriach należy oceniać niezwykle ciekawą i ambitną propozycję prof. Krzysztofa R. Prokopa, zatytułowaną *Gnieźnieńscy wikariusze in pontificalibus, sufragani i biskupi pomocniczy. Szkice biograficzne*.

Autor, wyjątkowo doświadczony historyk Kościoła, a jednocześnie jeden z najbardziej kompetentnych episkopologów, choć już wcześniej, bo na milenium arcybiskupstwa gnieźnieńskiego, przygotował i wydał nakładem Polskiej Akademii Umiejętności słownik biograficzny rządców tej metropolii¹, teraz prezentuje sylwetki tych, którzy wspierali arcybiskupów w pasterskiej posłudze. Jest w tej propozycji – poza oczywiście niepodważalnym walorem naukowo-informacyjnym – jakiś wyjątkowy gest sprawiedliwości, bo dokumentujący formy aktywności biskupów tytularnych, na których barkach (zwłaszcza w dobie średniowiecza i czasów nowożytnych) spoczywała działalność duszpastersko-pontyfikalna, podczas gdy ordynariusze *loci* pełnili często różne funkcje państwowe i dyplomatyczne. Ponadto praca ta wprowadza pewną równowagę w ogólnym procesie badawczym, bo dotąd w większości badacze kościelnej przeszłości zajmowali się raczej ordynariuszami

* Ks. Jan Walkusz – prof. dr hab., Wydział Teologii, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

e-mail: jan.walkusz@kul.pl

<https://orcid.org/0000-0002-6188-6875>

¹ *Arcybiskupi gnieźnieńscy w tysiącleciu*, Kraków 2000, ss. 403.

diecezji, a pomijali w tych przedsięwzięciach drugoplanowe grono hierarchów. Warto dodać, że takie stawianie sprawy – jak czyni to Autor – idzie wyraźnie w sukurs nauczaniu II Soboru Watykańskiego, który dowartościował rolę biskupów pomocniczych w ramach wspólnoty eklezjalnej². Stąd też omawianą tu pracę prof. K.R. Prokopa – jako w istocie pionierską – należy oceniać bardzo wysoko już to z racji prezentowanego bogatego materiału biograficznego, już to ze względu na rozwiązania metodologiczno-koncepcyjne, zaprezentowane w wyczerpującym wstępie. Autor bowiem jako fundamentalny cel badawczo-dokumentacyjno-interpretacyjny postawił przed sobą jasno sprecyzowany problem, sprowadzający się do kilku zasadniczych zagadnień: 1) ukazanie ogółu wymagających uwzględnienia postaci, nie pomijając nawet fikcyjnych sufraganów gnieźnieńskich; 2) dokonanie w obrębie tego grona systematyzacji tudzież podziału warunkowanego przesłankami natury chronologicznej, jak i terminologicznej; 3) wniesienie nowych ustaleń faktograficznych, zwłaszcza w odniesieniu do hierarchów z dawniejszych epok (chodzi głównie o okres staropolski). W takiej więc konwencji zaprezentował sylwetki 79 duchownych prowadzących aktywność pasterską od przełomu XIII i XIV wieku aż po dzień dzisiejszy. Warto jednak od razu dodać, że w doborze i prezentacji materiału K.R. Prokop – niepodzielający zresztą opinii, że wydarzenia z zamierzchłych czasów mają znaczenie drugorzędne w porównaniu ze zjawiskami bardziej współczesnymi – potraktował na równi hierarchów średniowiecznych i nowożytnych z biskupami czasów najnowszych. Stąd o tych pierwszych zamieścił możliwie wszystkie informacje dostępne w rozproszonych źródłach i literaturze, a w odniesieniu do tych drugich ograniczył się do podstawowych danych. Niemniej tak w jednym, jak i w drugim przypadku biogramy są osadzone w bogatym kontekście i jako takie dalekie od powszechnie stosowanej w wydawnictwach leksykograficznych narracji dość hermetycznej.

W odpowiedzi na pytanie o wyjątkowość i naukowo-poznawczą wartość publikacji, generującej tym samym potrzebę jej szerszego rozpowszechnienia, warto wskazać na niektóre okoliczności. Po pierwsze, w niezwykle precyzyjnie i jasno zredagowanym wstępie (s. 13-34) Autor dokonał bardzo istotnego – nie tylko w odniesieniu do archidiecezji gnieźnieńskiej, lecz także nieodzownego w powszechnym badaniu funkcjonowania biskupów pomocniczych w dziejach polskiego Kościoła – uporządkowania terminologicznego, skorelowanego z chronologią, będącego jednocześnie precyzyjnym wyjaśnieniem tytułu publikacji. Trzymając się zatem porządku czasowego, na pierwszym miejscu mamy do czynienia z późnośrednio-

² Potwierdzają to zresztą wcześniejsze prace K.R. Prokopa poświęcone drugoplanowym hierarchom Kościoła w Polsce, wyznaczające wyraźny postęp w pracach nad tą grupą episkopatu. Zob. K.R. Prokop, *Biskupi pomocniczy w diecezjach polskich w dobie przedtrydenckiej (2. poł. XIII – 1. poł. XVI w.)*, Kraków 2002; tenże, *Początki instytucji biskupów pomocniczych w średniowiecznych diecezjach polskich (do końca XIII w.)*, w: *Religie i religijność w Polsce*, red. J. Drabina, Kraków 2001, s. 29-43; tenże, *Stolice tytularne biskupów Kościoła katolickiego wpisanych w dzieje ziem polskich (XIII w. – 2014 r.)*, Kraków 2014. Ponadto niektórzy sufragani i biskupi pomocniczy doby staropolskiej i czasów porozbiorowych zostali odpowiednio uwzględnieni w opracowaniach tegoż Autora dotyczących polskich biskupów franciszkańskich czy polskich biskupów dominikańskich oraz w innych studiach poświęconych szeroko rozumianym dziejom episkopatu polskiego.

wiecznymi wikariuszami *in pontificalibus*, a więc takimi hierarchami, wywodzącymi się zasadniczo z grona zakonników, którym przydzielano do pomocy ordynariuszom *loci* jako przygodnych biskupów dla doraźnych posług pasterskich, wykonujących swoją misję w dwóch oraz w więcej sąsiadujących ze sobą diecezjach. Termin „sufragan” natomiast odnosi się do takich biskupów, „którym powierzona została już instytucjonalnego charakteru sufragania, ukonstytuowana w strukturach danej diecezji, z własnym uposażeniem i określoną prawnie procedurą jej obsadzania” (s. 21). O ile zatem – odwołując się do rozpiętości czasowej – wikariusze *in pontificalibus* arcybiskupów gnieźnieńskich (a było ich 16) funkcjonowali do 1526 roku, czyli do momentu wystawienia przez prymasa Jana Łaskiego stosownego dokumentu, ustanawiającego stałą sufraganię w archidiecezji z jednoczesnym zapewnieniem jej stosownego uposażenia oraz ustalenie wpływu miejscowej kapituły na jej obsadę, o tyle po tym wydarzeniu – w nawiązaniu do bulli papieża Leona X z 1513 roku – aż do promulgacji *Kodeksu prawa kanonicznego* w 1917 roku (praktycznie aż do 1945 roku) stosuje się pojęcie biskup sufragan (było ich w archidiecezji 29, którzy figurują w pracy jako nowożytni sufragani gnieźnieńscy). A po II wojnie światowej, zgodnie z poprawną terminologią – jak konstatuje Autor – spotykamy już biskupów pomocniczych (*Gnieźnieńscy biskupi pomocniczy doby współczesnej*), których grono tworzyło 12 następujących po sobie hierarchów.

Niezależnie od powyższego, podstawowego usystematyzowania K.R. Prokop w swojej pracy uwzględnia jeszcze trzech sufraganów łowickich w archidiecezji gnieźnieńskiej (hierarchowie dla okręgowej sufraganii łowickiej istniejącej w latach 1781-1818, a następnie włączonej do nowo utworzonej archidiecezji warszawskiej), siedmiu innych biskupów tytularnych doby staropolskiej ustanowionych do posługi w archidiecezji gnieźnieńskiej z lat 1726-1822 (tzw. biskupi nadliczbowi, ustanowieni doraźnie, lecz różniący się od biskupów pomocniczych) oraz dziewięciu nominalnych biskupów pomocniczych w archidiecezji gnieźnieńskiej z lat 1957-1967, którzy byli przeznaczeni (jak rządcy) do posługi w innych diecezjach. W tym ostatnim przypadku chodzi o hierarchów zapewniających – w kontekście napiętego konfliktu na linii państwo-Kościół w Polsce – odpowiednią administrację kościelną na tzw. Ziemiach Odzyskanych, czyli we Wrocławiu, Opolu, Gorzowie Wielkopolskim i Olsztynie.

Nie ulega zatem wątpliwości, że omawiana tu praca jest pierwszą w historiografii polskiej publikacją o biskupach pomocniczych z omówionym powyżej usystematyzowaniem i precyzyjnym podziałem na kategorie w zależności od uwarunkowań historyczno-chronologicznych o tak szerokim zasięgu, a przy tym wzorowo i wyczerpująco udokumentowana. Świetna znajomość literatury (odpowiednio stypologizowana i scharakteryzowana we wstępie), przy jednocześnie kompetentnie zastosowanej krytyce, oraz stopień wykorzystania źródeł archiwalnych i drukowanych pozwoliły Autorowi wyczerpująco przybliżyć sylwetki kolejnych hierarchów, osadzonych w bogatym kontekście dziejowym, a obfity wykaz literatury pod każdym hasłem dodatkowo umożliwia proces dalszych badań prozopograficznych.

Wypada też dodać, że w istocie obszerna publikacja prof. K.R. Prokopa stanowi nie tylko komplementarny katalog biskupów wspierających pasterzy Kościoła

gnieźnieńskiego na przestrzeni ponad siedmiu wieków, ukazanych w kontekście zmieniających się uwarunkowań społecznych, politycznych, prawnych (kanonicznych), lecz także rzuca sporo nowego światła na dzieje Kościoła w Polsce w ogóle, wpisanego zresztą w losy Kościoła powszechnego. Ponadto – co trzeba podkreślić – praca ponad wszelką wątpliwość jest wyrazistą egzemplifikacją daleko idącego obiektywizmu badawczo-interpretacyjnego i akrybii metodologiczno-merytorycznej. Dodatkowo potwierdza to wyjątkowa troska w dążeniu do ukazania pełnej prawdy, albowiem w przypadku – co wcale nie było rzadkością – różnych niekiedy, spornych i wykluczających się opinii funkcjonujących w przekazach Autor – przy zastosowaniu odpowiedniej krytyki i komparatystyki – zawsze wskazuje na wersję najbardziej prawdopodobną.

Nie od rzeczy będzie zatem skonstatować, że opiniowana tu kolejna książka w bogatym dorobku K.R. Prokopa, wraz z wcześniejszą o arcybiskupach gnieźnieńskich, to kapitalny przyczynek do rozpoznania dziejów najstarszej metropolii, pisanych losami jej episkopatu, usytuowanego w realiach zmieniającego się czasu. Co więcej – stanowi ona bez wątpienia niekwestionowaną pomoc (doskonały wzorzec) w dalszych badaniach i dokumentowaniu dziejów episkopatu krajowego w jego niemal jedenastu stuleciach, a dołączone bogate aneksy i zestawienia (stolice tytularne gnieźnieńskich) sufraganów i biskupów pomocniczych oraz wykaz rzekomych sufraganów gnieźnieńskich wydatnie wzmacniają wartość poznawczą i porządkowo-dokumentacyjną w odniesieniu do losów i dokonań hierarchów najstarszej polskiej metropolii kościelnej.

Słowa kluczowe: archidiecezja gnieźnieńska; biskupi polscy; dzieje Kościoła; historiografia; leksykografia-biografistyka

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

- Prokop Krzysztof R., *Arcybiskupi gnieźnieńscy w tysiącleciu*, Kraków 2000.
- Prokop Krzysztof R., *Biskupi pomocniczy w diecezjach polskich w dobie przedtrydenckiej (2. poł. XIII w. – 1. poł. XVI w.)*, Kraków 2002.
- Prokop Krzysztof R., *Początki instytucji biskupów pomocniczych w średniowiecznych diecezjach polskich (do końca XIII w.)*, w: *Religie i religijność w Polsce*, red. J. Drabina, Kraków 2001, s. 29-43.
- Stolice tytularne biskupów Kościoła katolickiego wpisanych w dzieje ziem polskich (XIII w. – 2014 r.)*, koncepcja i oprac. K.R. Prokop, Kraków 2014.